

Підтримку надає:

Федеральне міністерство
продовольства і
сільського господарства

на підставі рішення
Німецького Бундестагу

Німецько-український
агрополітичний діалог

Агрополітичний звіт

APD/APB/21/2022

Експертна оцінка можливих перешкод та потенціалу аграрного розвитку в територіальних громадах

Ольга Ходаківська,
Роман Корінець,
Світлана Павленко

Київ, жовтень 2022 року

Виконавці

Оперативний партнер проєкту

Про проєкт «Німецько-український агрополітичний діалог» (АПД)

Проєкт «Німецько-український агрополітичний діалог (АПД)» реалізується за підтримки Федеральним Міністерством продовольства та сільського господарства (BMEL) з 2006 року і наразі до 2024 року та за його замовленням через виконавця ТОВ ГФА Консалтинг Груп, а також робоче співтовариство, яке складається з ТОВ ІАК Аграр консалтинг (ІАК), Лейбніц-Інституту аграрного розвитку в країнах з перехідною економікою (ІАМО) та ТОВ АФЦ Агрікалчер енд Файненс Консалтантс. Реципієнтом проєкту виступає Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України «Дорада». При реалізації важливих заходів для розвитку ринку землі, використання державних земельних площ та приватизації АПД працює у кооперації з ТОВ з управління та реалізації земель (BVVG). Бенефіціаром проєкту виступає Міністерство аграрної політики та продовольства України.

Проєкт має підтримувати Україну в питаннях розвитку сталого сільського господарства, ефективної переробної промисловості та підвищення міжнародної конкурентоспроможності відповідно до принципів ринкової та регуляторної політик та з урахуванням потенціалу розвитку, який виникає в рамках Угоди про Асоціацію між ЄС та Україною. З цією метою Проєкт має надавати інформацію про німецький, зокрема, східнонімецький, а також міжнародний, європейський досвід з розробки рамкових аграрно-політичних умов, а також з організації відповідних аграрно-політичних установ.

www.apd-ukraine.de

Автори

Ольга Ходаківська, Роман Корінець, Світлана Павленко

Дисклеймер

Це дослідження публікується за відповідальності Німецько-українського агрополітичного діалогу (АПД). Будь-які точки зору та результати, висновки, пропозиції чи рекомендації в дослідженні належать авторам і не обов'язково збігаються з думкою АПД.

ЗМІСТ

<i>I. ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА МОЖЛИВИХ ПЕРЕШКОД ТА ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО РОЗВИТКУ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ (О. ХОДАКІВСЬКА)</i>	4
Передумови.....	4
Доходи загального фонду бюджетів об'єднаних територіальних громад.....	4
Джерела наповнення місцевих бюджетів та створення робочих місць у сільській місцевості	6
Вплив карантинних заходів та поширення COVID-19 на діяльність агроформувань.....	9
Оцінювання впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на діяльність територіальних громад	12
Перешкоди розвитку аграрних формувань в умовах війни.....	14
Потенціал розвитку	15
Пропозиції до Плану дій на 2023-2024 рр.....	16
<i>II. ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА МОЖЛИВИХ ПЕРЕПОН ТА ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО РОЗВИТКУ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ. ПРОПОЗИЦІЇ ДЛЯ АПД (Р. КОРИНЕЦЬ)</i>	17
Вступ.....	17
Зовнішні фактори	20
Внутрішні фактори громади	20
Внутрішні фактори підприємців	22
Можливості розвитку локального аграрного підприємництва.....	22
Пропозиції для АПД	22
<i>III. ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА (С. ПАВЛЕНКО)</i>	24

I. ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА МОЖЛИВИХ ПЕРЕШКОД ТА ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО РОЗВИТКУ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ (О. ХОДАКІВСЬКА)

Передумови

Сільська місцевість в Україні перебуває на етапі інституційного становлення. На рівні територіальних громад здійснюється значна робота з планування та економічного розвитку території, важлива роль у якій приділяється розвитку аграрного виробництва. Посилення економічної спроможності аграрних підприємств та залучення їх на територію громади може забезпечувати значну частину фінансових надходжень до місцевих бюджетів, а також налагодити надійні робочі відносини між органами місцевого управління та аграрними товаровиробниками. Успішна реалізація аграрної політики на локальному рівні також можлива лише за активної співпраці громад та аграріїв.

В рамках одного з основних напрямків роботи АПД «сільський розвиток з акцентом на аграрному виробництві» передбачено низку заходів за участю пілотних територіальних громад. Серед них - проведення опитування серед дрібних та середніх аграрних підприємств щодо основних перешкод та потенціалу аграрного розвитку на території громади.

Доходи загального фонду бюджетів об'єднаних територіальних громад

У 2020 році доходи загального фонду бюджетів ОТГ (без урахування трансфертів з державного бюджету) склали 54,0 млрд грн, що становить 18,6% від загального обсягу доходів усіх місцевих бюджетів України.

У загальній структурі доходів загального фонду ОТГ частка податку на доходи фізичних осіб становила 60,5% (рис. 1, рис. 2). Надходження ПДФО склали 32,7 млрд грн. Плати за землю надійшло 6,8 млрд грн (12,6% від загальної суми), єдиного податку – 7,8 млрд грн (14,4%), акцизного податку – 3,6 млрд грн (6,6%), у тому числі акцизного податку з палива – 2,3 млрд грн (4,2%), податку на нерухоме майно, відмінного від земельної ділянки – 1,2 млрд грн (2,1%).

Таким чином фактично три податки - ПДФО, єдиний та земельний податок забезпечують 87,5% податкових надходжень ОТГ.

Однак, дані за перші місяці 2022 року свідчать, що в умовах війни податкові надходження значно скоротилися, а за такими податками як єдиний та земельний - суттєво знизились порівняно до попереднього року (рис. 3).

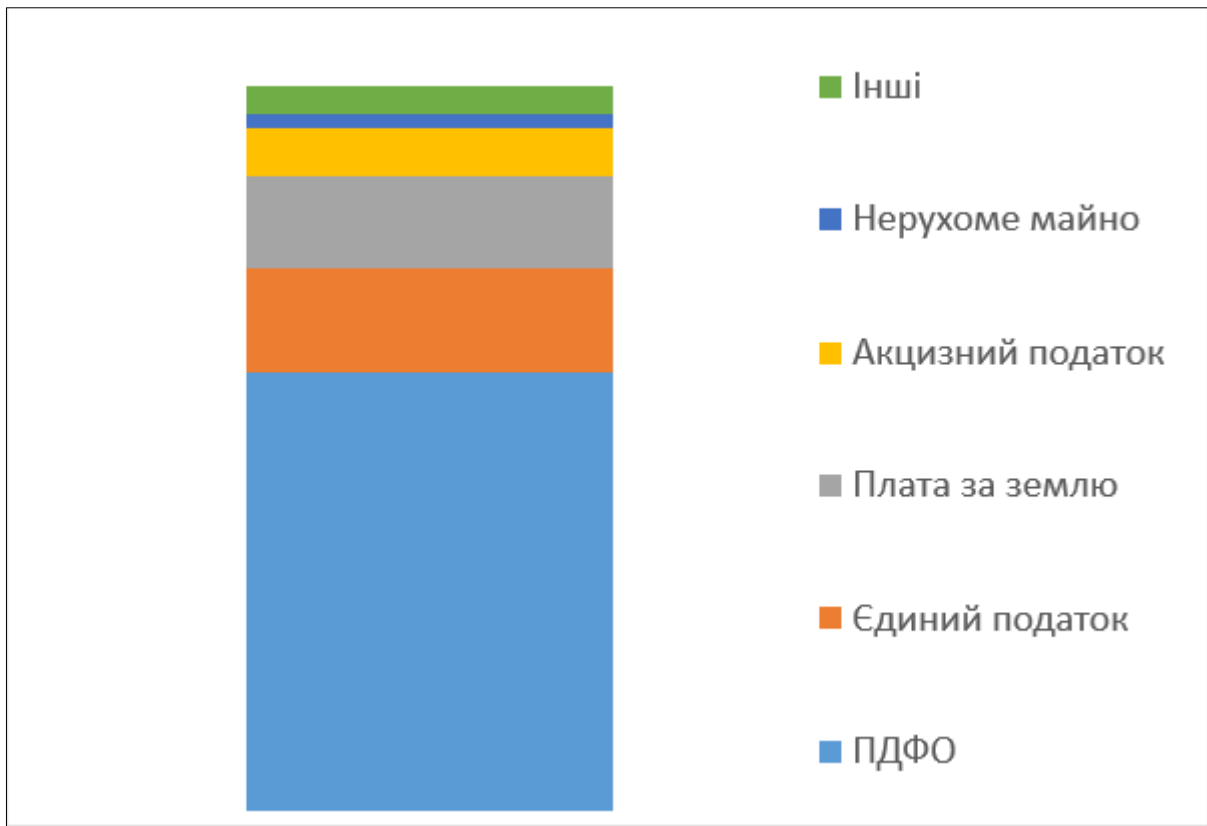

Рис. 1. Структура доходів місцевих бюджетів ОТГ України, 2020 рік

Джерело: <https://decentralization.gov.ua>

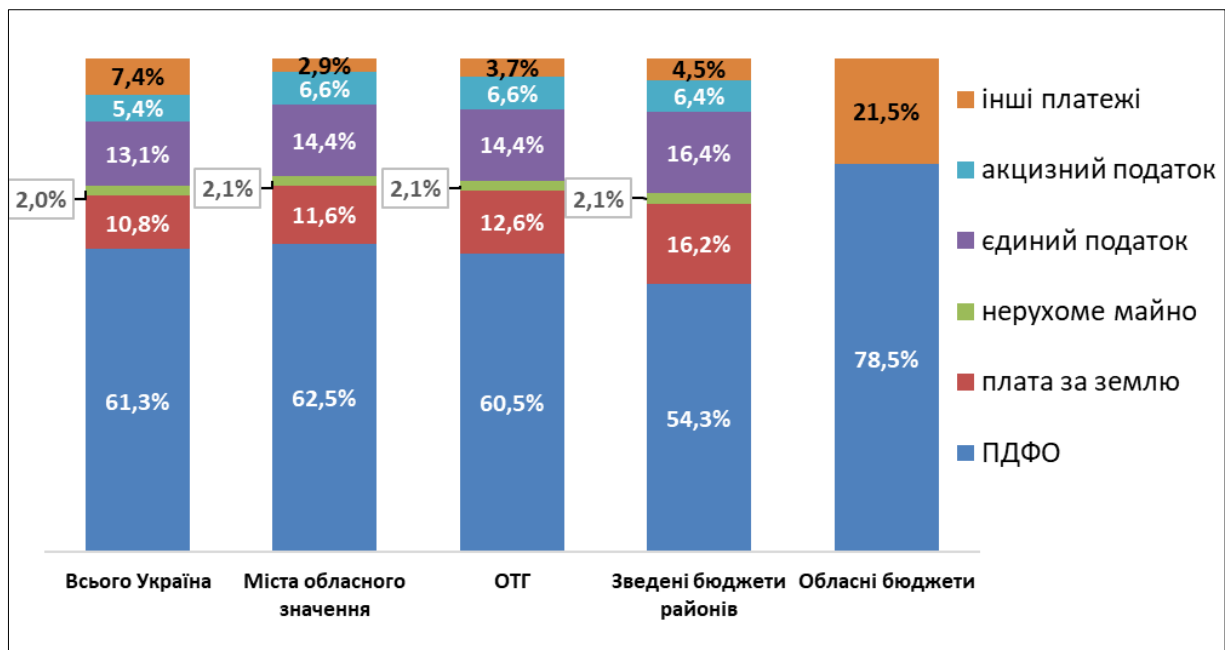

Рис. 2. Структура доходів місцевих бюджетів України, 2020 рік

Джерело: <https://decentralization.gov.ua>

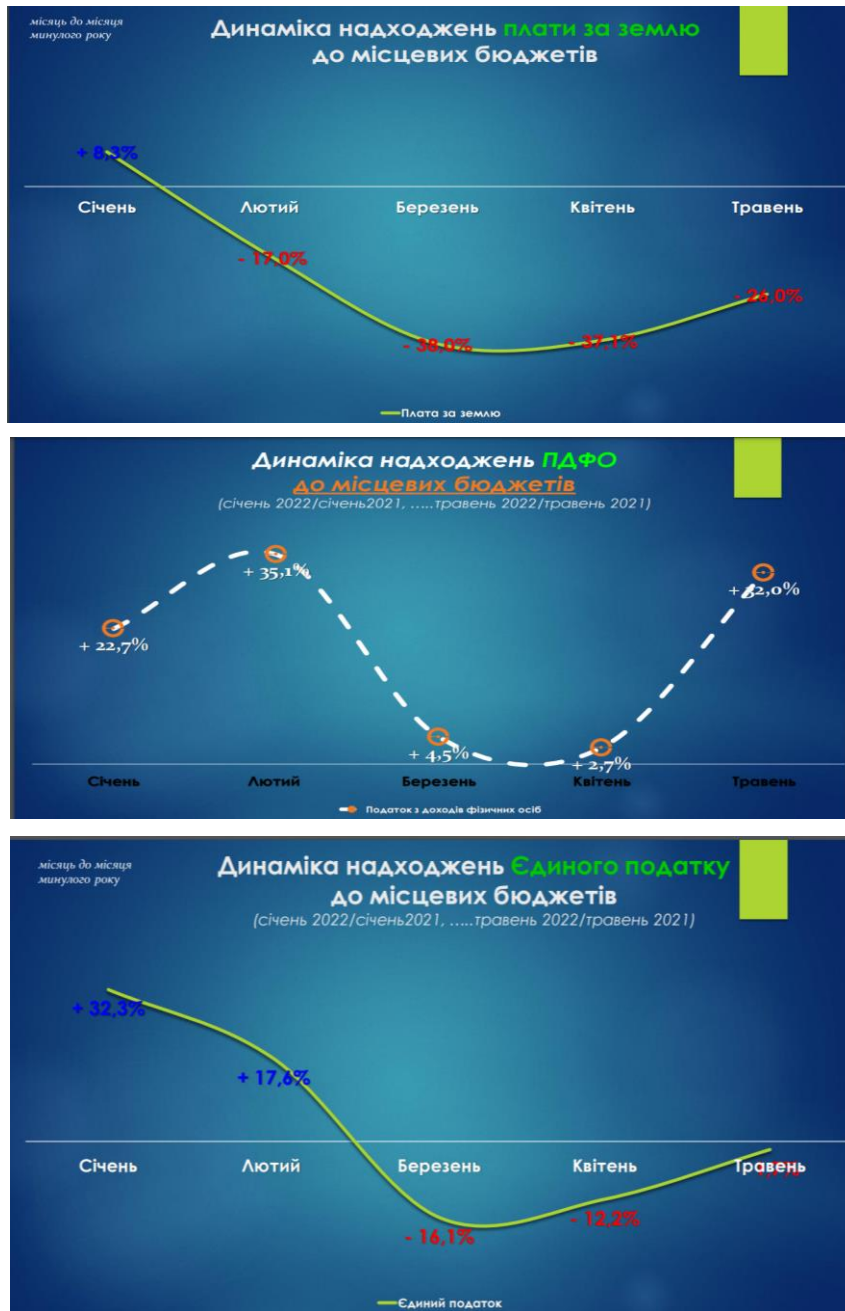

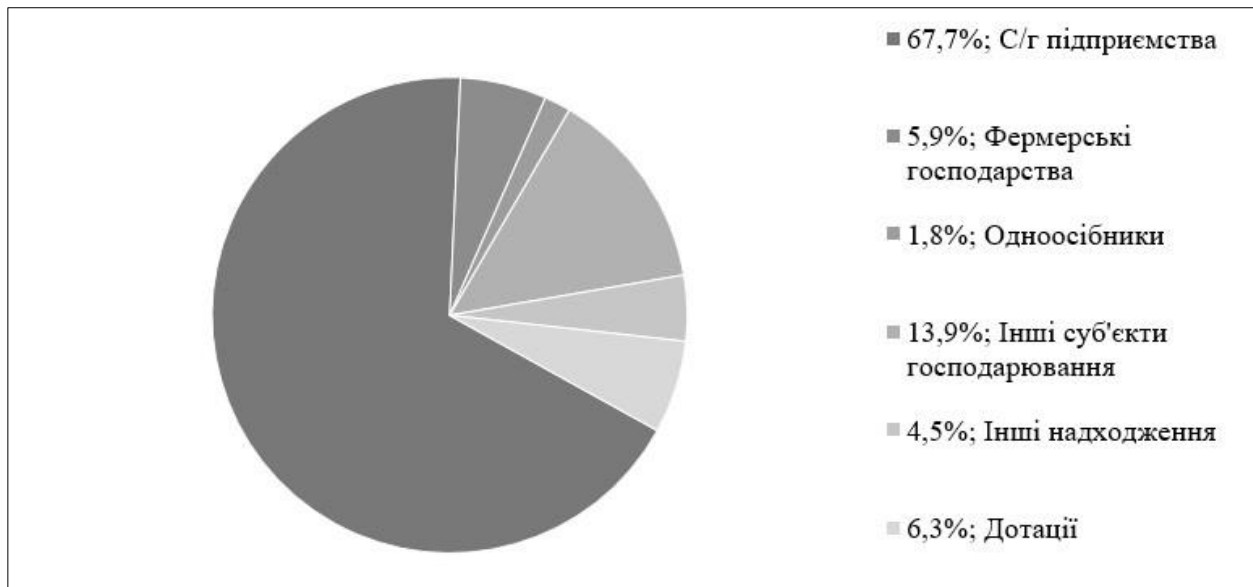
Рис. 3. Динаміка надходження податків до місцевих бюджетів України в умовах війни, 2022 рік до 2021 року, помісячно

Джерела наповнення місцевих бюджетів та створення робочих місць у сільській місцевості

В контексті розвитку сільських територій важливо розуміти, які саме суб'єкти господарювання забезпечують найбільше надходжень до місцевих бюджетів і що слугує джерелом таких надходжень. Також важливим питанням є створення робочих місць та виявлення суб'єктів, які найбільше цьому сприяють.

З цією метою науковцями ННЦ "Інститут аграрної економіки" було проведене поглиблене дослідження на прикладі територіальних громад Приазовського району

Запорізької області у результаті якого встановлено, що найбільш вагомий внесок з точки зору розв'язання продовольчої проблеми належить сільськогосподарським підприємствам, які виробляють 93,9% валової продукції на обстеженій території. Результати досліджень засвідчують, що в нинішніх умовах, дані сільськогосподарські підприємства найбільш ефективно використовують земельні угіддя, забезпечуючи 1476 тис. грн валової продукції з розрахунку на 100 га с/г угідь, та найману працю, де з розрахунку на 1 зайнятого вироблено 332,2 тис. грн с/г продукції. Слід зазначити, що у фермерських господарств та у одноосібних форм господарювання даний показник виявився нижчим більш як у двічі (рис. 4).

Рис. 4. Внесок різних суб'єктів господарювання у наповнення місцевих бюджетів територіальних громад Приазовського р-ну, Запорізької обл.

Джерело: сформовано за результатами досліджень ННЦ «Інститут аграрної економіки»

В межах досліджуваних територіальних громад встановлено, що 56,7% робочих місць припадає на сільськогосподарські підприємства, 5,9% - фермерські господарства, 4,9 – одноосібників, 19,2 – соціальну сферу, 4,9 – торгівлю, 4,4 – підприємців з позааграрних видів зайнятості, 3% – органи місцевого самоврядування (рис. 5).

Важливе значення для розвитку територіальних громад мають податкові надходження до місцевих бюджетів. По досліджуваному регіону у дохідній частині бюджету 60% займає Єдиний податок з сільськогосподарських товаровиробників, де частка від сільськогосподарських підприємств становить 90% та 10% належить фермерським господарствам.

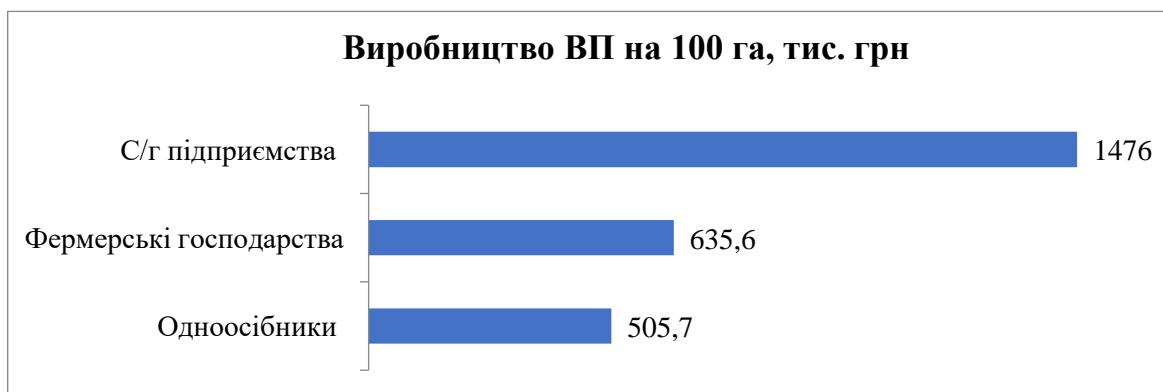

Рис. 5. Внесок різних суб'єктів господарювання у створення робочих місць територіальних громад Приазовського р-ну, Запорізької обл.

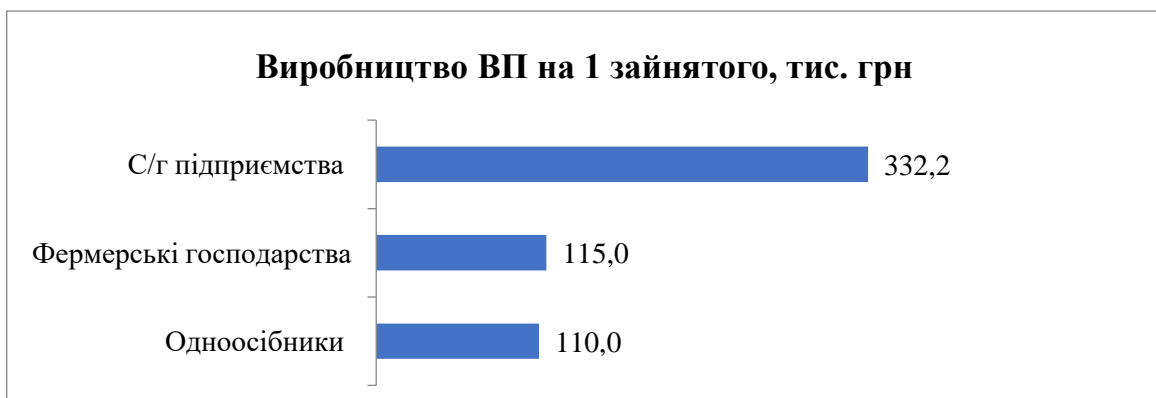
Джерело: сформовано за результатами досліджень ННЦ «Інститут аграрної економіки»

Загалом у місцевих бюджетах об'єднаних територіальних громад, у 2020 р., структура податкових надходжень була наступна: 60,5% становить податок на доходи фізичних осіб (ПДФО); 14,4% - єдиний податок; 12,6% - податок на землю; 6,6% - акцизний збір; близько 5,8% - інші податки та збори.

Податкове навантаження з розрахунку на 1 га с/г угідь у сільськогосподарських підприємств становить 1477,5 грн (без урахування ЄСВ); фермерських господарств – 1363,4 грн; одноосібників, які сплачують лише земельний податок за мінімальними ставками (0,3% від НГО) – 75,9 грн.

*Рис. 6. Внесок різних суб'єктів агрогосподарювання у розвиток територіальних громад Приазовського р-ну, Запорізької обл.
Джерело: дослідження проведено в межах виконання дослідницької тематики ННЦ «Інститут аграрної економіки»*

Таким чином за результатами проведених нами досліджень встановлено, що найбільш селозберігаючими та бюджетоформуючими формами господарювання у сільській місцевості є сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства.

Вплив карантинних заходів та поширення COVID-19 на діяльність агроформувань

Суттєвий вплив на обсяги виробництва сільськогосподарської продукції у попередні передвоєнні роки мали обмежувальні карантинні заходи, що були запроваджені з метою стримування поширення пандемії COVID-19, і які тією чи іншою мірою зумовили низку низку інституційних проблем, серед яких найбільш виразними є проблеми з постачанням МТР, збут продукції, логістика, забезпеченість фінансами, робочою силою тощо.

Карантинні заходи безпосередньо вплинули на збут продукції. Тут чітко прослідковується тенденція залежності ступеня даної проблеми від спеціалізації господарства. Найбільш проблема збуту продукції торкнулась господарств, які займаються вирощуванням овочів та зелені, особливо ранніх, а також невеликих

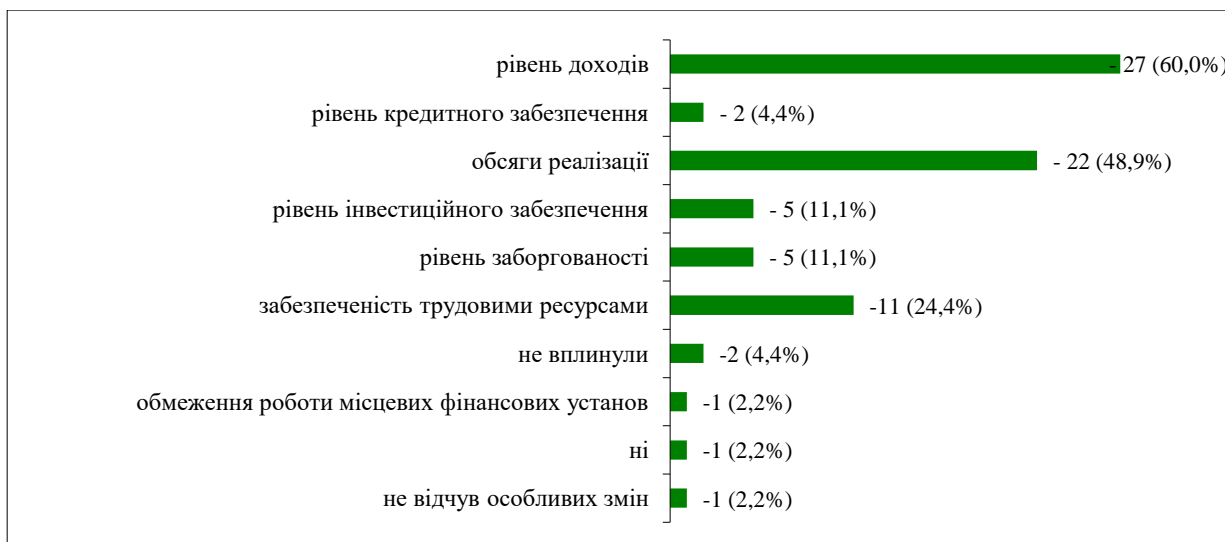
фермерських господарств, що мають молочний напрям спеціалізації та орієнтуються здебільшого на місцеві ринки й заклади громадського харчування (школи, дитячі садочки, кав'ярні, ресторани тощо), які упродовж тривалого часу були закриті через карантинні обмеження та непрацювали з введенням локдауну. Разом з тим, дана проблема практично не торкнулася господарств, які вирощують зернові і технічні культури. Для них проблеми зі збутом продукції були мінімальні або взагалі відсутні.

Аналогічна ситуація прослідковується й по відношенню до логістики. Найбільш вразливими у даному відношенні виявились не великі за розміром господарства, які спеціалізуються на вирощуванні овочів, зелені, деяких нішевих видів продукції та виробництві молока. Із введенням карантину проблема збуту продукції постала досить гостро, не всі товаровиробники виявились готовими до логістичних проблем (транспортування виробленої продукції, її зберігання і т.д.). Якщо врахувати, що початковий етап локдауну характеризувався повними припиненням транспортного сполучення, як залізничного, так і автомобільного, а також перекриттям доріг між областями з виставленням блокпостів – це суттєво ускладнило логістичні потоки, а в окремих випадках на деякий час навіть їх призупинило. Частина фермерів змушені були шукати інші канали реалізації продукції, що у переважній більшості випадків успіхом не увінчалось. Свій відбиток наклала також відсутність складських приміщень, овочесховищ, холодильного обладнання і т.д. для зберігання продукції, що значно поглибило проблему.

Мали місце проблеми з постачанням матеріально-технічних ресурсів, зумовлені закриттям магазинів та баз з продажу запасних частин і інших МТР. З часом більшості опитаних їй вдалося вирішити шляхом більш широкого використання послуг інтернет-магазинів, поштової і кур'єрської доставки. Однак значна частина респондентів вказали на суттєве звуження асортименту пропонованої продукції саме на перших етапах уведення карантинних заходів.

Для малих агроформувань вагомою була проблема з фінансовим забезпеченням, оскільки вони здебільшого не мають ліквідної застави, позитивної кредитної історії, не є привабливими для комерційних банків через невеликі свої розміри та високий ступінь ризиковості. Переважна більшість малих агроформувань з тих же причин не змогли скористатися кредитами за програмами антикризової підтримки в рамках програми «5-7-9».

Ключовими сегментами, на які вплинули карантинні заходи виявились: рівень доходів (60% респондентів); обсяги реалізації (48,9%); забезпеченість трудовими ресурсами (24,4%), що є загалом логічним і очікуваним (рис. 7).

Рис. 7. Розподіл думок щодо сегментів господарської діяльності, на які вплинули карантинні заходи, пов'язані з COVID-19

Джерело: дослідження ННЦ "Інститут аграрної економіки"

Щодо проблем із збутом виробленої продукції, то більшість опитаних господарств визнало суттєвий (46,7%) або незначний (24,4%) негативний вплив зазначених заходів в даній сфері.

Частина фермерів під час анкетування зазначали, що через закриття агропродовольчих ринків та закладів громадського харчування і зупинку транспортного сполучення між містами, вони взагалі не змогли реалізувати таку продукцію як редис, зелень, ранні огірки та капусту, зазнавши при цьому значних збитків.

Суттєвих проблем додало також те, що на початку карантину, через низьку купівельну спроможність населення, ціни на окремі види сільськогосподарської продукції (наприклад, на капусту ранню) знизились. Дана проблема торкнулася 20% опитаних фермерів. Натомість ціни на продукцію, що постачається на зовнішні ринки, навпаки зросли, про що зазначили 35,6% опитаних. Попри те, що зростання цін на окремі групи товарів, зумовлене підвищення попиту на світових ринках та ростом світових цін на них, позитивно вплинуло на дохідність окремих аграріїв, однак воно досить негативно позначилося на дохідності підприємств переробної промисловості (здорожчання сировини), тваринницьких господарствах (зросла ціна на комбікорми й інші види кормів) та безпосередньо на кінцевих споживачах (зросли ціни майже на всі базові харчові продукти: соняшникову олію – на 60%, хліб український – на 34,6, яловичину – 20,6, борошно – 24,7, цукор – 47,3%, гречку – в 2,3 рази).

Щодо процесу матеріально-технічного забезпечення, то для 31,1% опитаних респондентів негативний вплив обмежувальних заходів був значним, що вплинуло на процес організації виробництва. Ще 35,6% респондентів відмітили, що також відчули негативний вплив у сфері постачання матеріально-технічних ресурсів

(затримки з постачанням, зменшення або зміна асортименту тощо). Впливу не відчували 31,1% респондентів, здебільшого – це компанії, які напряду працюють із постачальними МТП або торговими агентами, мають гарантійне або сервісне обслуговування сільськогосподарської техніки та обладнання.

Щодо фінансового стану суб'єктів агрогосподарювання, то більшість респондентів визнали суттєвий (48,9%) або помірний (22,2%) негативний вплив зазначених заходів на фінансовий стан власного господарства.

Функціонування фермерських господарств в умовах дії обмежувальних заходів зі стримування COVID-19 набуло характеру часткового погіршення ефективності, що зумовлено деформацією інституційної системи, в частині:

обмеженого доступу до ринкової торгівельної інфраструктури – основних каналів реалізації продукції на місцевому рівні, це зокрема вплинуло на малих фермерів - формування доходів;

деструктивної організації ринкового обміну матеріально-технічними ресурсами з персоніфікацією щодо окремих фермерів;

зниження доходної діяльності фермерів й формування мотивації до зміни структури виробництва.

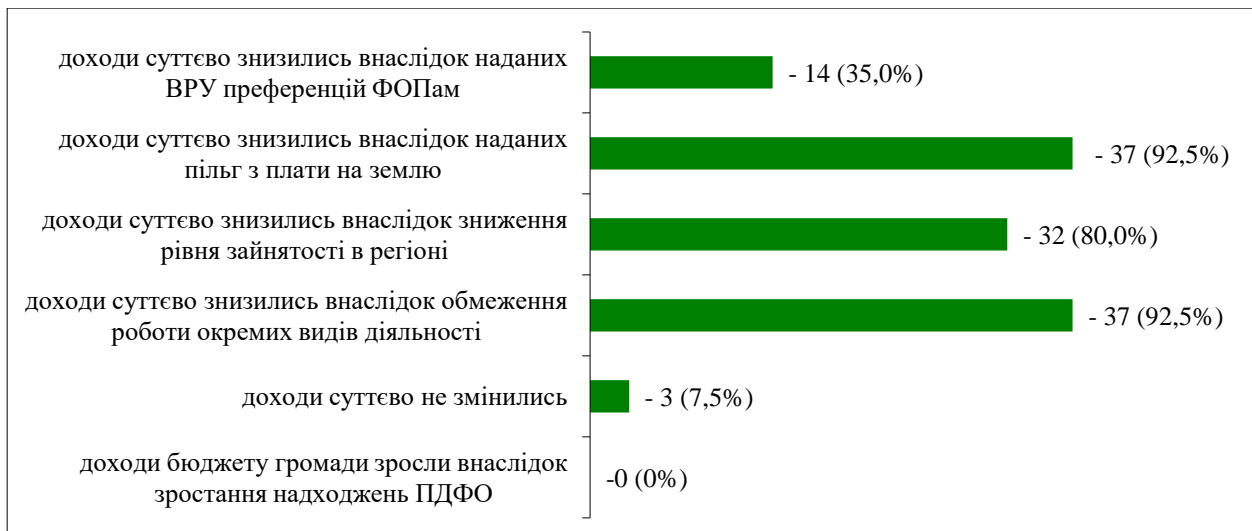
Оцінювання впливу карантинних заходів та поширення

COVID-19 на діяльність територіальних громад

Важливою проблемою для територіальних громад в умовах реалізації карантинних заходів стало зниження доходів по таких важливих статтях, як:

плата за землю – внаслідок наданих пільг зі сплати даного податкового платежу (це відмітили майже 93% респондентів);

ПДФО – внаслідок обмеження права на здійснення окремих видів діяльності (відмітили 93% респондентів) та зниження рівня зайнятості у відповідному регіоні (рис. 8).

*Рис. 8. Розподіл відповідей щодо впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на доходну частину бюджету громади
Джерело: дослідження ННЦ "Інститут аграрної економіки"*

Отже, можна зробити висновок, що запровадження неоптимальної моделі карантинних заходів в умовах стрімкого поширення COVID-19 та надання преференцій зі сплати основних видів податкових платежів, які формують доходну частину бюджетів органів місцевого самоврядування, негативно вплинули на доходи територіальних громад.

Інші відповіді, на які вказали респонденти:

звільнення від сплати податків та від орендної плати за комунальне майно;

надання пільг із сплати податку, тимчасове звільнення від орендної плати за комунальне майно, що надано в оренду місцевим підприємцям.

Щодо зниження рівня зайнятості у територіальних громадах – 100% респондентів відмітили те, що він суттєво знизився внаслідок обмеження права на здійснення окремих видів діяльності.

Крім того, серед факторів, що вплинули на зниження рівня зайнятості майже 60% опитаних представників територіальних громад відмітили також зниження доходів суб'єктів господарювання, внаслідок чого вони змушені були перевести своїх працівників на неповний робочий день.

У сфері справляння податків та податкових платежів всі опитані територіальні громади реалізовували заходи підтримки у вигляді зменшення сум земельного податку (орендної плати за землю), а також зменшення сум зобов'язань по оренді комунального майна.

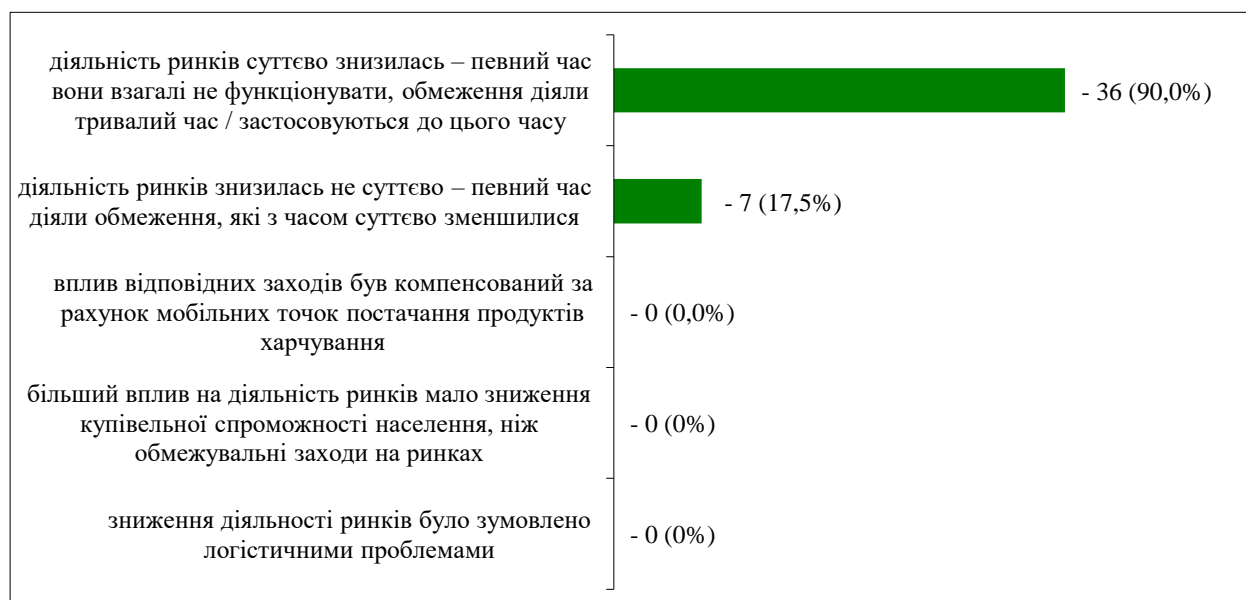
Майже 80% опитаних територіальних громад застосовували практику часткового звільнення від сплати зобов'язань з платежів за торговельні точки.

Понад третина опитаних територіальних громад надавала підтримку у шляхом забезпечення знезаражувальними засобами та масками для підприємців.

Майже третина опитаних представників територіальних громад відмітила, що проблеми були, але їх вдалося оперативно вирішити. При цьому, понад чверть опитаних зазначили, що суттєво зменшився асортимент та кількість постачальників продуктів харчування. Це, в свою чергу, зумовило зростання цін на продовольство – особливо це стосувалося сільських населених пунктів.

Проблеми із забезпеченням населення продуктами харчування були зумовлені, в першу чергу, суттєвими обмеженнями в роботі продуктових ринків.

Населення України, особливо в районних центрах та невеликих містах, звикло придбавати продукти харчування на продуктових ринках та ярмарках. Натомість, в умовах запровадження карантинних заходів діяльність, відповідних торгівельних структур була суттєво обмежена. Цю проблему відмітили майже 90% опитаних респондентів (рис. 9).

Рис. 9. Розподіл відповідей щодо впливу карантинних заходів на роботу продовольчих ринків, ярмарок, торгівельних точок Джерело: дослідження ННЦ "Інститут аграрної економіки"

При цьому, понад 15% респондентів відмітили, що відповідна проблема мала короткостроковий характер – її вдалося оперативно вирішити.

В цьому контексті варто відзначити, що рішення державних структур щодо заборони роботи продовольчих ринків було значною мірою помилковим і лише призвело до загострення проблеми із забезпеченням населення продуктами харчування. За умов належної обладнаності торгівельних точок та дотримання маскового режиму загроза поширення COVID-19 на продуктових ринках була мінімальною.

Перешкоди розвитку аграрних формувань в умовах війни

Основними точками вразливості для аграрного сектора стали такі:

- **блокування морських портів**, що на тривалий період призвело до зупинки експорту окремих видів сільськогосподарської продукції та продовольства;
- **часткове руйнування логістичних ланцюгів**, що ускладнило постачання сировини й готових харчових продуктів до кінцевих пунктів призначення;
- **унеможливлення проведення польових робіт у зоні бойових дій**. На значній частині територій проведення польових робіт до тепер є не можливим (значні території залишаються окупованими, перебувають під постійними обстрілами або заміновані);
- **повне або часткове руйнування виробничих потужностей та господарських комплексів** на територіях, де мали місце бойові дії або продовжуються донині;
- **проблеми з постачанням паливо-мастильних матеріалів та матеріально-технічних засобів**. Здорожчання ПММ, а згодом і повна його відсутність в реалізаційній мережі призвели до порушення строків проведення весняної посівної кампанії та коригування сівозмін. Дефіцит мінеральних добрив призвів до скорочення обсягів їх внесення;
- **проблеми з бронюванням працівників**, необхідних для проведення весняно-польових робіт та збору врожаю.

Потенціал розвитку

Україна поступово переходить від сировинної моделі економіки до агропродовольчої. Так, в умовах війни активніше розвивається виробництво та експорт продукції з більшою доданою вартістю: м'ясо-молочна продукція, глибока переробка зернових культур (виробництво борошна, готових макаронних виробів, амінокислот тощо), альтернативні джерела енергії (біодизель, біоетанол, біогаз, біометан). Більше уваги приділяється переробці зернових культур. Очікується, що подібні тенденції зберігатимуться й надалі.

Ми бачимо процес трансформації аграрного виробництва у бік нарощування переробки та диверсифікації виробництва, розширення напрямів спеціалізації та відхід від монокультури.

Спостерігається нарощування поголів'я промислового свинарства й птахівництва. Це пояснюється насамперед здешевленням кормів та кількома місячними логістичними проблемами постачання продукції на зовнішні ринки.

В нинішніх умовах стало очевидним, що краще розвивати біоенергетику в середині країни, націлюючись на забезпечення її енергонезалежності, ніж продавати сировину й купувати дорогий природний газ, який дуже широко використовується в агросекторі, у т.ч. на досушування зернових, зокрема, й кукурудзи.

Пропозиції до Плану дій на 2023-2024 рр.

Концептуальні передумови успішної післявоєнної відбудови сільських територій й аграрного розвитку мають включати такі елементи:

- Наявність чіткої стратегії відбудови;
- Забезпечення безпекового середовища для відбудови;
- Сильне лідерство на рівні ТГ.

Ключові виклики, з якими стикається виконання програм поствоєнної відбудови сільських територій й аграрного розвитку:

- численні невідкладні гуманітарні проблеми;
- зруйнована інфраструктура;
- проблеми ефективного розподілу коштів та матеріальних ресурсів.

Заходи:

- 1) Пошук можливих шляхів відновлення ТГ після окупації;
- 2) Проблеми сільського розвитку на звільнених від окупації територіях;
- 3) Обмін практиками повоєнного відновлення сільських територій;
- 4) Енергонезалежність агропідприємств та територіальних громад;
- 5) Подовження ланцюгів доданої вартості: як втілити на практиці?

II. ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА МОЖЛИВИХ ПЕРЕПОН ТА ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО РОЗВИТКУ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ. ПРОПОЗИЦІЇ ДЛЯ АПД (Р. КОРИНЕЦЬ)

Вступ

У більшості областей, як і загалом в Україні, України також переважають територіальні громади, що мають статус сільських/селищних. За винятком Донецької, Луганської, Львівської областей.

Таблиця 1

Кількість громад за категоріями в розрізі областей,
станом на 1 січня 2022 року¹

Кількість громад Область	Міські	Селищні	Сільські	Усього
Вінницька	18	22	23	63
Волинська	11	18	25	54
Дніпропетровська	20	25	41	86
Донецька	43	14	9	66
Житомирська	12	22	32	66
Закарпатська	11	18	35	64
Запорізька	14	17	36	67
Івано-Франківська	15	23	24	62
Київська	24	23	22	69
Кіровоградська	12	16	21	49
Луганська	20	12	5	37
Львівська	39	16	18	73

¹ https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_територіальних_громад_України#Статистика

Кількість громад Область	Міські	Селищні	Сільські	Усього
Миколаївська	9	14	29	52
Одеська	19	25	47	91
Полтавська	16	20	24	60
Рівненська	11	13	40	64
Сумська	15	15	21	51
Тернопільська	18	16	21	55
Харківська	17	26	13	56
Херсонська	9	17	23	49
Хмельницька	13	22	25	60
Черкаська	16	10	40	66
Чернівецька	11	7	34	52
Чернігівська	16	24	17	57
Загалом	409	435	625	1469

До складу більшості міських територіальних громад, входять сільські населені пункти. А у окремих територіальних громадах зі статусом міських, кількість сільського населення переважає. Наприклад, у Камінь-Каширській ТГ Волинської області при загальній чисельності населення в 55 898 осіб (2020)², міське населення складає 12 477 осіб (2020)³.

Очевидно, що сільський спосіб життя характерний для більшості ТГ. Під цим мається на увазі передусім зайнятість у виробництві сільськогосподарської продукції та проживання у сільській місцевості. Незважаючи на те, що частка сільського населення, зайнятого у сільському господарстві зменшується як в Україні, так і у світі, сільське господарство залишається важливою складовою економіки сільських громад де спостерігаються такі явища, як неформальна зайнятість, а також

² <https://kmk.gromada.org.ua/pasport-gromadi-19-22-58-26-11-2021/>

³ https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/05/zb_chuselnist%202019.pdf

самостійна зайнятість, яка більше ніж удвічі вища у сільській місцевості порівняно з міськими поселеннями⁴.

Отже, що для більшості територіальних громад сільське господарство, сільськогосподарське підприємництво, зважаючи на їхній статус, мало б бути важливим елементом забезпечення сталості життєдіяльності громади.

До війни територіальні громади мали достатньо повноважень для стимулювання розвитку місцевого підприємництва⁵.

В умовах війни постає завдання розширити спектр заходів підтримки бізнесу, зважаючи на можливості громади:

- формувати бази даних щодо підприємств, які можуть прийняти релокований бізнес, та приміщень комунальної власності, які можуть бути надані в оренду «за символічну плату»;
- надавати консультаційну підтримку для переміщених підприємств;
- впровадити систему фінансування мікробізнесу, бізнес-ідей через краудфандингові платформи;
- створювати сайти, на яких підприємства, котрі пропонують спільний бізнес або надають площі, можуть розмістити свою інформацію;
- створювати системи позиціонування та просування продукції місцевих виробників;
- сприяти участі місцевих підприємств у міжнародних комунікаційних заходах з метою виходу на міжнародні ринки⁶.

Якщо з двома першими завданнями більш-менш справляються, то щодо інших – існують труднощі та перешкоди.

Усі фактори, що гальмують аграрний розвиток у територіальних громадах, **можна згрупувати наступним чином:**

- Внутрішні фактори громади.
- Внутрішні фактори підприємців.
- Зовнішні фактори.

До зовнішніх факторів можна віднести:

- Фактор війни.
- Фактор державної політики.

---

⁴ http://eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2020/11/ekonomikaapk_2020_11_p_99_107.pdf

⁵ <https://decentralization.gov.ua/news/13669>

⁶ <https://niss.gov.ua/news/novyny-nisd/nalahodzhennya-roboty-terytorialnykh-hromad-dlya-zabezpechennya-stiykosti-tylu>

- Статус кандидата України в члени ЄС.

Зовнішні фактори

- **Фактор війни**

Очевидно, що громади на мають ключового впливу на це фактор.

Через війну припинені звичні програми державного фінансування аграрного бізнесу. Більшість ОМС теж призупинили місцеві програми підтримки локального підприємництва.

Фінансові установи дуже обережні у кредитуванні аграрного бізнесу, насамперед, ММСП.

Практично зупинена інвестиційна активність.

Порушена звична ринкова система: ринок розбалансований, труднощі логістики.

Уряд змушений був вдатися до обмежень щодо проведення казначейського обслуговування місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. Насамперед, мова йде про Постанову Кабінету Міністрів України № 590 від 9 червня 2021 року "Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану".

- **Фактор державної політики**

Практично від 2015 року в Україні відсутні програмні документи (навіть формальні) щодо державної аграрної політики.

Невизначеності зі статусом аграрного міністерства, його напрямів діяльності, структури (та й самого його існування) розбалансували структуру державного управління в аграрній сфері на рівні областей, районів.

Ринкова інфраструктура не зорієнтована на аграрні ММСП, що є наслідком державної політики (скоріше неформальної).

- **Статус кандидата України в члени ЄС**

Цей фактор міг би стати стимулюючим для розвитку аграрного підприємництва. Наприклад, через впровадження програм передвступної підготовки, зокрема, IPARD. Та, поки що, активних дій з боку аграрного міністерства у цьому напрямку не спостерігається.

Внутрішні фактори громади

- **Громади не відчують своє відповідальності за розвиток локального підприємництва.** Реформовані громади часто діють як колишні сільські ради, звужуючи зону своєї відповідальності до соціальної сфери. При цьому ОМС і місцеві підприємці залишаються у паралельних світах, якщо це не стосується отримання допомоги від місцевих підприємців

для вирішення окремих проблем громади (спортивні змагання, фестивалі, прибирання снігу тощо).

- **Структура доходів місцевих бюджетів.** ПДФО є одним із ключових джерел надходжень до місцевих бюджетів (близько 40%). Водночас, податок на прибуток підприємств – це всього близько 2% , а єдиний податок -8%. У той же час, міжбюджетні трансферти останніх років перед війною – це 33-34% доходів місцевих бюджетів⁷. Малі виробники сільгосппродукції – СФГ, ОСГ, ФОП – не реєструючись офіційно, працюючи без найманих осіб, не продукують прямих надходжень до місцевого бюджету. Як наслідок, органи управління ТГ, ігнорують місцевий, як правило, мікробізнес, подекуди налаштовані відверто вороже до «одноосібників».
- **Дуже рідко, ОМС мають реальні плани, програми,** спрямовані на стимулювання місцевого підприємництва.
- **Громади рідко залучають місцевих підприємців** до розробки та реалізації вже затверджених планів. Дорадчі органи за участі підприємців часто є формальністю.
- **Структура органів управління ТГ,** як правило, не налаштована на системні роботи з розвитку локального сільськогосподарського підприємництва.
- **Якість фахівців органів управління в ТГ** в частині розвитку сільськогосподарського підприємництва, як правило, потребує поліпшення.
- **Низька спроможність сільських громад готувати якісні проєкти розвитку,** зокрема, для участі у грантових програмах⁸.
- **Відсутність повсюдної системи дорадництва** стримує розвиток сільськогосподарського підприємництва. Долучення ТГ до формування системи дорадництва на базі громад могло б суттєво прискорити розвиток сільського, зокрема, сільськогосподарського підприємництва.
- **У ТГ часто не розуміють значення людського/соціального капіталу** як фактору місцевого економічного розвитку.
- **Робота із сільською молоддю, в тому числі зі школярами,** для її залучення до локального – як сільськогосподарського, так і несільськогосподарського підприємництва, залишається поза увагою ТГ.
- **Нерозуміння значення внутрішньої сили громади для її розвитку та орієнтація на зовнішні джерела фінансування проєктів розвитку, в тому числі сільського підприємництва.** Надмірні надії на зовнішнього

---

⁷ <https://www.budgetnyk.com.ua/article/126-struktura-mstsevih-byudjetv-u-2021-rots>

⁸ <https://eapk.com.ua/uk/journals/tom-29-1-2022/otsinka-spromozhnosti-silskikh-gromad-gotuvati-yakisni-proyekti-rozvitku>

«великого інвестора» відволікають від роботи зі «своїми» підприємцями як потенційними інвесторами.

Внутрішні фактори підприємців

- **Підприємці, як правило, не розглядають ОМС як партнера.** Це є наслідком відстороненості ОМС від проблем локального бізнесу.
- **Проблеми із фаховою підготовкою представників аграрних ММСП.** Аграрні підприємці часто є такими собі «різничинцями», що вчаться на власних помилках за відсутності фахової системи сільськогосподарського дорадництва.
- **Слабкість аграрних професійних об'єднань.**
- **Слабка здатність до кооперації у бізнесі** через низький рівень довіри у суспільстві.

Можливості розвитку локального аграрного підприємництва

Війна «підсвітила» важливість локального аграрного підприємництва для продовольчої безпеки країни. Зокрема, здатність його представників до мобілізації в кризових ситуаціях задля забезпечення продовольством як армії, так і населення.

Можна очікувати, що у документах політики післявоєнної відбудови локальному аграрному підприємництву буде приділено достатньо уваги.

Статус кандидата в члени ЄС, виконання «аграрної» частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, відкриває нові можливості для розвитку аграрного локального підприємництва, зокрема, кома, завдяки доступу до ресурсів ЄС (ринок, фінанси, інформація, інновації тощо)

Одним із перспективних напрямів такого розвитку є сільське господарство, , яке підтримується громадою (CSA).

Пропозції для АПД

Виходячи із існуючої ситуації можна запропонувати АПД наступні заходи для підтримки розвитку локального аграрного підприємництва:

- Навчання представників ОМС методам та способам підтримки локального бізнесу.
- Розробка рекомендацій щодо формування реальних перспективних планів розвитку громад на основі локального підприємництва, формування місцевих програм підтримки локального аграрного бізнесу. Проведення тренінгів.
- Розробка рекомендацій щодо співпраці ТГ з аграрним бізнесом організаціями аграрного бізнесу, формування врядування, дружнього до фермерства. Проведення тренінгів.

- Виявлення та поширення кращих практик взаємодії бізнесу та громади, місцевого врядування, дружнього до бізнесу. В тому числі зарубіжних.
- Розробка рекомендацій щодо формування локальної інфраструктури підтримки аграрного підприємництва – як державної, так і недержавної (центри підтримки бізнесу, дорадчі служби, професійні організації тощо).
- Підвищення кваліфікації фахівців ОМС в напрямку розвитку локального бізнесу (СМФГ, кооперативи, кластери, бізнес за участі громад тощо).
- Розробка та впровадження начальних програм для локального агробізнесу та їх об'єднань.
- Розробка рекомендацій щодо формування моделі дорадництва на основі громад.
- Розробка рекомендацій/моделей щодо залучення сільської молоді до аграрного підприємництва.
- Розробка тренінгових програм з фандрейзингу як для фахівців ТГ, так і локального агробізнесу, організацій агробізнесу. Проведення тренінгів.
- Розробка рекомендацій щодо застосування Україною інструментів передвступної підготовки до вступу в ЄС, зокрема такого інструменту як IPARD (з урахуванням інтересів громад і локального агробізнесу).
- Розробка рекомендацій щодо імплементації положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС в частині сільського господарства (з урахуванням інтересів громад і локального агробізнесу).
- Розробка рекомендації щодо аграрної політик післявоєнної України (з урахуванням інтересів громад і локального агробізнесу).

III. ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА (С. ПАВЛЕНКО)

Надзвичайно великий потенціал аграрної галузі та її експортоорієнтованість, провідні місця з лідерства у виробництві зернових давали можливість Україні отримувати значні валютні надходження, інвестувати у новітні технології та оптимізацію бізнес-процесів.

На початок 2022 року сільськогосподарське виробництво було представлено понад 90 тис. суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм (юридичні особи та фізичні особи-підприємці) та майже 4 млн особистих селянських господарств. Дані про землекористування постійно коливалися, що пояснювалося, зокрема, деградацією ґрунтів, збільшенням площ ріллі за рахунок зменшення пасовищ, збільшення концентрації земель тощо.

Тінізація орендних відносин також ускладнювала об'єктивно моніторити використання земель сільськогосподарського призначення, яких в Україні налічується 41,5 млн гектарів.

Так, за оперативними даними структурних підрозділів обласних державних адміністрацій, що забезпечують виконання функцій з питань агропромислового розвитку, на кінець 2021 року у Київській області налічувалось 2200 агропідприємств з площею земель в обробітку 1546,0 тис. га, у Одеській області – 6500 суб'єктів, які обробляють 1800 тис. га, у Івано-Франківській – 597 підприємств з площею землі в обробітку 387,4 тис. га, у Полтавській – 3500 агропідприємств з площею землі в обробітку 2200,0 тис. гектарів.

З початку воєнної агресії російської федерації проти України ситуація кардинально змінилась і здійснити об'єктивний аналіз діяльності наявних суб'єктів в АПК неможливо.

Разом з тим, за оперативними даними Мінагрополітики та Мінреінтеграції: 330 із 1469 територіальних громад України розташовані у районах проведення воєнних (бойових) дій, або перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні); близько 5 тис. суб'єктів АПК знаходяться на окупованих територіях; у близько 3 тис. суб'єктів повністю або частково зруйновані об'єкти інфраструктури, 70 тис. голів тварин (ВРХ, свині, вівці, кролі) – знищено; 170 тваринницьких будівель зруйновано, сума збитків складає понад 700 млн. грн; понад 2 млн га сільськогосподарських угідь пошкоджено; понад 1 млн га сільськогосподарських угідь заміновано або забруднено вибухонебезпечними залишками та їх складовими; загальні збитки аграріїв складають понад 8 млрд гривень.

На початку війни найбільше серед зазначених регіонів постраждали сільгоспвиробники Київщини, оскільки більшість громад перебували безпосередньо у зоні бойових дій. Зокрема, станом на 1 вересня 2022 року кількість суб'єктів господарювання Київської області, які зазнали втрат внаслідок збройної агресії та заявили про це, складала 28 одиниць з оцінкою втрати активів на суму понад 6000,0

тис грн, низка аграріїв не змогли об'єктивно оцінити втрати у грошовому виразі через обмежений доступ до збирання та фіксації доказів щодо пошкодження об'єктів.

Аграрії Одещини також зазнали значних втрат через постійні ракетні обстріли регіону протягом останніх трьох місяців, які спричинили пожежі на полях, руйнування зерносховищ та тваринницьких комплексів.

Разом з цим, руйнація логістичних шляхів та блокування портів призвели до надлишків сільськогосподарської продукції, яка мала бути експортована як у вигляді сировини, так і у вигляді готової харчової продукції, що в свою чергу призвело до значних фінансових втрат аграріїв, потужності яких розташовані на підконтрольній Україні території.

За оцінками ФАО загальний обсяг прямих збитків вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції складає понад 6 млрд доларів США. Обсяг непрямих втрат, за оцінками Київської школи економіки, складають 9,6 млрд доларів США.

Введення воєнного стану на території України спонукало Уряд спрямувати кошти, передбачені для підтримки сільгоспвиробників, до резервного фонду державного бюджету, що не дозволило аграріям скористатися субсидійними виплатами та частковим відшкодуванням понесених витрат. Також було зупинено дію програми з доплати сімейним фермерським господарствам без набуття статусу юридичної особи єдиного соціального внеску, що у подальшому вплине на формування страхового стажу таких суб'єктів.

Оперативна реакція Кабінету Міністрів та Верховної Ради дозволили тимчасово переглянути регуляторні інструменти на аграрному ринку, а також ввести тимчасові податкові пом'якшення, застосування певних преференцій для виробників сільськогосподарської продукції та скористатися кредитними інструментами. Це дозволило вчасно організувати та провести цикл весінньо-польових робіт та підготуватися до збору врожаїв.

При цьому слід зазначити, що за оцінками фахівців, посівні площі скоротилися на 20 відсотків, а отже й обсяги врожаїв значно знизилися у порівнянні з попередніми маркетинговими роками. На внутрішню продовольчу безпеку така ситуація не вплинула, за винятком окремих груп товарів, які користуються найбільшим попитом, але матиме вплив на формування кормової бази для галузі тваринництва та відповідно – скорочення поголів'я тварин.

Крім цього, було вжито низку заходів з переміщення виробничих потужностей вцілілих агропідприємств та надано можливість працевлаштувати переміщених осіб без зайвого податкового навантаження на роботодавців.

Проте слід зважати, що зміна географічного розташування, складу та якості ґрунтів, кліматичних умов тощо не в повній мірі сприяють належному відновленню переміщеного бізнесу.

Одночасно, завдячуючи міжнародним партнерам та проектам міжнародної технічної допомоги, було запроваджено низку грантових програм, спрямованих на підтримку агробізнесу, запущено в дію Державний аграрний реєстр як онлайн-платформу для прямої взаємодії держави та агровиробників.

Слід зауважити, що паралельно спостерігалися втрати до доходної частини Державного та місцевого бюджетів, що спонукало Уряд з часом скасувати деякі преференції, зокрема, повернути акциз на пальне, сплату за розмитнення техніки та інше. Таким чином є загроза того, що зростання цін через низку факторів на оборотні засоби, на енергоносії та інше неминуче призведе до проблем під час осінньо-польових робіт та, можливо, до призупинення ведення діяльності або повного закриття бізнесу через неможливість виконати взяті на себе зобов'язання (кредитні, соціальні, податкові).

Також зниження економічної доступності продуктів харчування, падіння попиту на певні види продукції, створення штучного дефіциту за деякими категоріями товарів впливають на прийняття рішень сільгоспвиробниками щодо подальшого планування власної діяльності та/або її диверсифікації.

Таким чином, сьогодні наявні виклики, яких не уникнути найближчим часом, зокрема:

- вимушена міграція населення та релокація бізнесу;
- знищення інфраструктури сіл та міст;
- зміна традиційних експортних шляхів та втрати на додатковому транспортуванні;
- непрогнозованість ситуації на внутрішньому агропродовольчому ринку;
- ускладненість зі збутом готової продукції;
- забрудненість ґрунтів вибухонебезпечними залишками та їх складовими;
- зменшення валютних надходжень та дисбаланс на валютному ринку;
- зростання цін на імпорт;
- зменшення джерел та обсягів фінансової підтримки;
- обмеженість доступу до кредитних ресурсів через підвищення розміру облікової ставки НБУ та перегляд критеріїв ризиків при ухваленні кредитних рішень.

Логічно, що вирішення низки проблемних питань візьме на себе держава, використовуючи як внутрішні, так і зовнішні ресурси.

Тим не менше, відновлення провідних позицій українських аграріїв та, відповідно, реанімація сільського розвитку залежить не лише від кроків Уряду та влади, а й від конкретних дій органів місцевого самоврядування.

Сьогодні спостерігається активність багатьох територіальних громад, які об'єктивно оцінюючи бізнес-клімат на своїй території, долучилися до реалізації низки проектів та почали ефективніше використовувати наявні ресурси. Деякі обласні військові адміністрації, базуючись на запитах територіальних громад, розробили регіональні програми з підтримки бізнесу у період воєнного стану.

При цьому варто звертати увагу не тільки на застосування просторового планування, а й на проведення детального аналізу бізнес-перспектив окремо взятої територіальної громади та суміжних територіальних громад.

До прикладу, географічне розташування та кліматичні умови Івано-Франківської області суттєво відрізняються від ландшафту та температурного режиму Одеської області. Відповідно й вибудовування поточних планів та довгострокових стратегій розвитку має базуватися на детальному аналізі наявних ресурсів, тенденціях до змін клімату, оптимізації процесів просторового розосередження переміщених підприємств і внутрішньо переміщених осіб.

Звичайно, не можна орієнтуватися виключно на самоорганізацію громад, оскільки це містить у собі ризики неоптимального використання доступних ресурсів та втрати потенційних можливостей.

Отже, одними з нагальних проблем, які потребують допомоги громадам у вирішенні та їх консультативного супроводу, а також з метою належної адаптації релокованого аграрного бізнесу є:

- проведення аналізу наявних виробничих та складських приміщень, вільних земельних ділянок з відповідним цільовим призначенням, які можуть бути надані в оренду;
- пошук постачальників сировини та ринків збуту продукції (скорочення ланцюгів поставок харчової продукції);
- наближення доступу до фінансових ресурсів шляхом допомоги у пошуку грантодавців через складання належного бізнес-плану.

Окремої уваги заслуговує питання відновлення якості ґрунтів та перехід до енергоефективного виробництва.

Одночасно, не варто оминати увагою й перегляд структури посівних площ, а також налагодити сталу систему державних закупівель аграрної продукції на місцевому рівні, в тому числі шляхом спрощення проведення тендерних процедур.

Крім цього, зважаючи на те, що окремі територіальні громади неохоче працюють над залученням інвестиційних та грантових коштів для підтримки окремих суб'єктів господарювання приватної власності, слід акцентувати увагу на створенні комунальних сільськогосподарських та переробних підприємств, які знаходяться під безпосереднім контролем громади та можуть брати участь у програмах підтримки суб'єктів господарювання в АПК.

Отже, для підтримки діяльності розвитку територіальних громад, в тому числі пілотних, варто запровадити їх навчально-консультаційний супровід, розподіливши задачі за часом впливу від їх реалізації.

На короткострокову перспективу рекомендується запровадити заходи з:

- проведення комплексної оцінки наявного нерухомого майна, перспектив та можливостей їх використання;
- впровадження навчальних тренінгів із започаткування власної справи в аграрній сфері та з бізнес-планування на базовому рівні;
- формування методичних рекомендацій з основ маркетингу та підприємницької етики;
- налагодження комунікації з потенційними постачальниками ресурсів для виробництва та потенційними споживачами готової продукції;
- розробки місцевих програм із залучення безробітного економічно активного населення, в тому числі соціально вразливих його верств, до створення безпечного економічного середовища;
- проведення опитування серед внутрішньо переміщених осіб з метою вивчення їх потреб та належної адаптації.

На середньострокову перспективу рекомендується запровадити заходи з:

- основ ринкової економіки в частині розробки стратегії розвитку власного бізнесу;
- механізмів складання грантових заявок та підвищення інвестиційної привабливості;
- проведення SWOT-аналізу, дослідження економічного та інвестиційного потенціалу громади/місцевого бізнесу, існуючих та потенційних брендів, наявності конкуренції та альтернатив диверсифікації;
- практичного застосування екологічно безпечних енергоощадних технологій, збереження якості ґрунтів, в тому числі через дотримання сівозміни;
- розробки програм з підвищення фінансової грамотності, починаючи з учнів старшої школи.

На довгострокову перспективу рекомендується запровадити заходи з:

- формування місцевих (локальних) ініціативних груп;
- основ комунікації з потенційними донорами;
- практичного залучення місцевого населення до формування стратегій розвитку громад та створення (розвитку) бренду громади;

- забезпечення сталої мережі консультаційних послуг для місцевого населення, здатної оперативно реагувати на потреби.